

Torenkruis van de Oude Kerk

AUTEUR: HANS SPRANGERS

Open Monumentendag Dongen heeft zich in de editie 2023 gericht op verhalen die verbonden waren met de Oude Kerk in de Kerkstraat. Heemkundekring Dongen prijst zich gelukkig dat deelnemers die dag nieuwe informatie kwamen aandragen. Nu kan het verhaal van het monumentale vijftiende-eeuwse smeedijzeren torenkruis verder aangevuld worden.

Smeedijzeren kruis

Voor de oude of voormalige, katholieke Laurentiuskerk aan de Kerkstraat in Dongen is aan het eind van de 15e eeuw voor de toren een bekroning gemaakt, een smeedijzeren kruis. Naar de stand van de techniek in die periode werd zo'n voorwerp uit één lange staaf gesmeed. Voor het maken van een kruis hakte men onder regelmatige verhitting met tangen, hamers en beitels op een bepaalde hoogte in de lengte van de staaf een spleet. Door de spleet door de staaf heen te slaan ontstond een sleuf. Door de uitstekende delen van de staaf, als deze weer in een smeedbare toestand was gebracht, met tangen vast te pakken en uit elkaar te trekken kreeg men een klassieke kruisvorm. Versierende krullen werden gemaakt door het smeedbare ijzer rond de doorn of punt van het aambeeld te slaan.

NEDERLANDS HERVORMDE KERK ANNO 1940, COLLECTIE GEMEENTE DONGEN, REGIONAAL ARCHIEF TILBURG (RAT), NR. 085391

ACTUELE FOTO VAN TOREN MET KRUIS, MAART 2024, COLLECTIE HEEMKUNDEKRING DONGEN
FOTO: PIET WILLEMSE

Semaforen

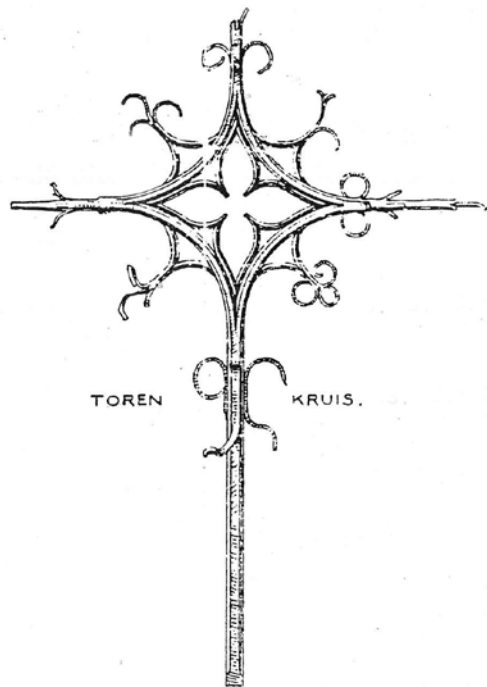
Het kruis is vanaf het eind van de vijftiende eeuw op de toren van de kerk blijven staan, ook toen het van katholieke in protestantse handen overging. Een belangrijk keerpunt in de geschiedenis van de torens van de Nederlandse kerken is de wet die Napoleon Bonaparte bij zijn bezetting van Nederland doorvoerde. In 1798 had hij voor Frankrijk bepaald dat alle bestaande kerktorens eigendom werden van de burgerlijke overheid. Dus ging dat later ook voor Nederland gelden. Voor hem hadden kerktorens een militaire functie: uitkijkpost. Een uitkijkpost die hij ook nog op een andere manier ging benutten. Door het plaatsen van seintoestellen, zogeheten semaforen, op de torens van kerken, kwam er een communicatiesysteem tot stand. Met dit systeem kon hij met grote snelheid over grote afstand in codetaal militaire en bestuurlijke opdrachten kon uitvaardigen. Voor het plaatsen van de toestellen moesten de torenspitsen afgetopt worden. Torenkruisen werden terzijde gelegd en raakten veelal in de vergetelheid. Ook in Dongen.

Torenkruis weggegeven

Napoleon verdween. De semafoor verdween. Maar de stompe torenspits bleef bestaan. En niemand die er zich druk over maakte. Tot aan het einde van de 19^e eeuw. Onder invloed van het groeiende nationalisme ontwikkelde er zich in Nederland op nationaal niveau meer aandacht voor de bescherming van het eigen erfgoed. In 1875 werd er binnen het ministerie van Binnenlandse Zaken de afdeling Kunsten en Wetenschappen opgericht. Deze afdeling verleende subsidies voor het restaureren van oude gebouwen. In 1903 startte men een inventarisatie van alle oude gebouwen in Nederland. Ook de Nederlands Hervormde Kerk van Dongen werd geïnspecteerd en beschreven. In 1907 heeft de heer G. de Hoog van de Rijksdienst Monumentenzorg voor deze inventarisatie het torenkruis naar de toestand van dat moment in detail getekend.

*NEDERLANDS HERVORMDE KERK MET
AFGETOPE TORENSPITS, ANNO 1912,
COLLECTIE GEMEENTE DONGEN,
RAT NR. 085411*

tek.: G. de Hoog.Hz.del

juli 1907

rijksdienst monumentenzorg

Het Stedelijk Museum in Breda, opgericht in 1905, heeft bovengenoemde inventarisatie ook onder ogen gekregen. Men las dat tot het bezit van de kerk een verweesd smeedijzeren torenkruis behoort. Het museum was in die periode zijn collectie nog aan het opbouwen. Bij het verzamelen richtte men zich op de stad Breda en de Baronie van Breda. Dongen behoorde van oudsher ook tot deze streek. Het bestuur van het museum liet in een brief van 9 juli 1908 aan het gemeentebestuur van Dongen weten belangstelling te hebben voor het torenkruis. Burgemeester Van Gastel antwoordde het museum op 19 november 1908: *'De gemeenteraad heeft besloten het bedoelde oud ijzeren torenkruis aan het stedelijk Museum voor Geschiedenis en oudheidkunde te Breda als een geschenk dezer gemeente af te staan.'*

TEKENING TORENKRUIS DONGEN, 1907, G. DE HOOG,
COLLECTIE MONUMENTENZORG NEDERLAND

Torenkruis teruggevraagd

Tijdens het noodweer van 22 mei 1928 stortte van het schip van de oude kerk het dak in. Bij de kleine Donsse protestantse gemeenschap was er geen geld voor reparatie. Monumentenzorg Nederland is bijgesprongen om verder verval van de kerk te voorkomen. Het koorgedeelte van de kerk is toen gerestaureerd en geschikt gemaakt voor de eredienst. De gemeente Dongen nam het besluit om werk te maken van het restaureren de eveneens in verval gerakende kerktoeren en spits. Men opteerde dan wel voor terugplaatsing van het originele 15^e-eeuwse torenkruis. Locoburgemeester Herman Verheijen stuurde op 2 oktober 1930 daarom het volgende verzoek aan het museum in Breda:

*'...beleefd te verzoeken ons spoedig terug te zenden het kruis van den toren der Ned. Hervormde Kerk alhier, het welk eigendom dezer gemeente is en aan uw museum in bruikleen is gegeven!'
Spoedig zal voor de toren een nieuw kruis gemaakt moeten worden, waarvoor het oude als model zal moeten dienen.' ...Na gebruik zal het u weer zo spoedig mogelijk worden teruggezonden!*

Nog geen week later, 10 oktober 1930, antwoordde het bestuur van het Bredase museum met een afwijzing, die zo werd verwoord:

*TORENKRUIS OPGESLAGEN IN DEPOT STEDELIJK MUSEUM BREDA, 2023,
COLLECTIE SMB, INV.NR. S0623*

'...het bestuur bezwaar maakt tegen opzending van het kruis om de volgende reden. In de eerste plaats is het kruis voor wat betreft het ornament zeer onvolledig, zodat er veel kans bestaat, dat bij vervoer naar Dongen het ornament verder verminkt en beschadigd raakt. Zou het niet beter zijn om zoals reeds met uw architect Dhr. Cornelis Pieter Schellekens jr. is afgesproken om op het museum van het kruis een tekening te maken. Dan kunnen ook de ontbrekende vormen aan de hand van andere bij het museum aanwezige kruizen worden bijgewerkt.'

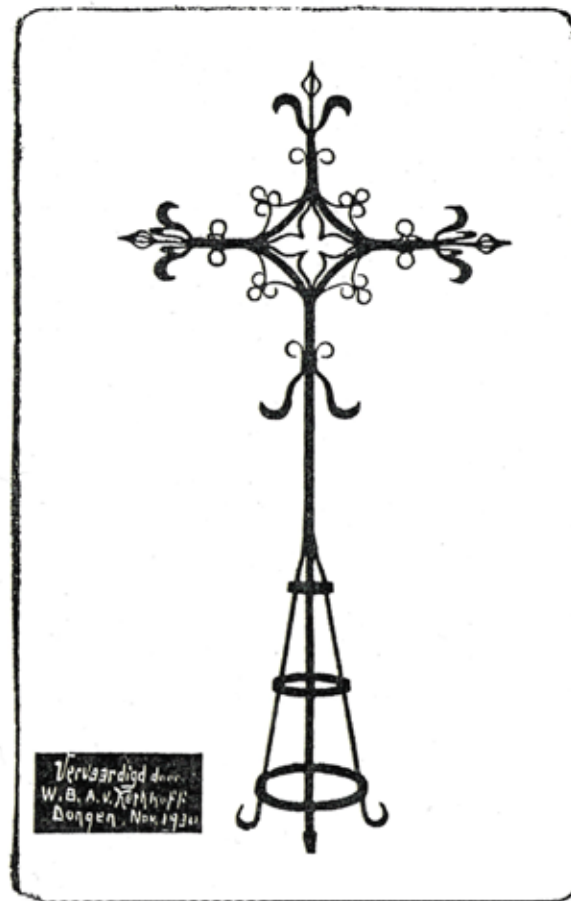
De brief uit Dongen, die daarop weer volgt op 7 november 1930, negeert volledig het aanbod van het museum:
'Na overleg met Ir. Joseph Cuypers uit Roermond en Dr. Jan Kalf, directeur van monumentenzorg Nederland is besloten het oude torenkruis na restauratie weer op den toren terug te plaatsen!'

Een dringend, bijna dwingend verzoek dat op 13 november nog eens nadrukkelijk wordt herhaald. Deze actie vanuit Dongen is bij het bestuur van het Bredase museum kennelijk helemaal verkeerd gevallen, want dat antwoordt heel formeel:

'...tegen overlegging van het bewijs van inbruikleengeving zal het kruis te uwer beschikking gesteld worden.

'...bericht te mogen ontvangen op welke dag en uur het bovengenoemde kruis eventueel afgehaald zal worden.'

PRENTBRIEFKAART NAAR TEKENING VAN WILLEM VAN KERKHOF UIT 1930,
COLLECTIE HEEMKUNDEKRING DONGEN

Kort daarop, 18 november 1930, moet de gemeente Dongen erkennen:

'...dat ons totaal onbekend is of in-dertijd een bewijs van inbruikleening is afgegeven, terwijl al onze pogingen om een dergelijk bewijs uit het gemeentearchief tevoorschijn te halen vruchteloos zijn geweest.'

Nog dezelfde dag laat het stedelijk museum weten:

'...waar uw college te kennen geeft geen bewijs van inbruikleening van het torenkruis te kunnen overleggen, tot zijn leedwezen niet gerechtigd acht dit af te staan.'

Uiteindelijk werd door Dongen het eerdere aanbod van het museum om op het museum dat bewuste kruis te komen natekenen aanvaard. De Dongense smid Willem van Kerkhof heeft in dezelfde maand nog in het museumdepot naar het oude model een (re)constructietekening van een volledig torenkruis mogen maken. Van Kerkhof is aan de slag gegaan om het nieuwe kruis te smeden, dat sindsdien weer in de zonneschijn op de gemeentelijke toren van de Oude Kerk staat te pronken.

WILLEM VAN KERKHOF MET ECHTGENOTE IN DE TUIN IN DE KERKSTRAAT, JAARTAL ONBEKEND, COLLECTIE JOSÉ VAN BROEKHOVEN-WAARMA

JAN VAN BROEKHOVEN RESTAUREERT HET TORENKRUIS VAN ZIJN OPA, 1978, COLLECTIE JOSÉ VAN BROEKHOVEN-WAARMA

Het plaatsen van het kruis op de toren was ook nog een hele klus. Het gevaarte woog maar liefst 104 kilo. De totale kosten voor maken en plaatsen bedroegen f 510,10

Restauratie van het 'namaak'-kruis

Het oorspronkelijke torenkruis bleef dus in het depot van het museum in Breda. Het constructiekruis doorstond jarenlang wind en regen. In 1977 was het wel weer toe aan een opknabbeurt. Bij het herstellen van de leibedekking van de toren bleek bij nadere inspectie dat er gevaar bestond, dat vroeg of laat het kruis of een deel ervan naar beneden zou komen. De gemeente Dongen vond binnen de eigen dienst Openbare Werken een onderhoudsmonteur, Jan van Broekhoven, die de klus wel zou kunnen klaren. Het toeval wil, dat deze Jan langs een vrouwelijke afstammingslijn een kleinzoon is van Willem van Kerkhof. De smid die het reconstructiekruis in 1930 had gesmeed.

HET TORENKRUIS NA RESTAURATIE IN VOLLE GLORIE IN DE ACHTERTUIN, 1978, COLLECTIE JOSÉ VAN BROEKHOVEN-WAARMA

Twee bewaarde krantenberichten hoe Jan van Broekhoven met een collega met een ruim vijftig meter hoge kraan naar de spits werden getild om het drie-een-halve meter hoge kruis er af te tillen. De klus werd in een kwartier geklaard Van het kruis bleken de sierkrullen zo goed als doorgeroest. Ook de punt van het kruis was aan vervanging toe.

Na tweeëneenhalve maand kon het gerestaureerde geheel op dezelfde manier weer met een takelwagen teruggeplaatst worden. En als nieuw zijn taak weer vervullen.

Een onverwachte wending

In de aanloop naar Open Monumentendag Dongen 2023 kreeg de auteur van dit artikel de vraag voorgelegd of hij het verhaal van het Torenkruis op die dag aan de bezoekers zou willen vertellen. Maar ook of hij, gezien zijn verleden als conservator bij het Stedelijk Museum Breda, erin zou willen bemiddelen dat het oorspronkelijke vijftiende-eeuwse smeedijzeren torenkruis voor twee dagen in bruikleen verkregen zou kunnen worden. Tot ieders verrassing kwam enkele dagen later per mail het volgende bericht binnen:

'Het huidig Stedelijk Museum Breda heeft haar verzamelbeleid aangepast. Er wordt niet langer op de Baronie van Breda verzameld, maar enkel nog strikt op voorwerpen die direct met de Stad Breda te maken hebben.

HET TERUGPLAATSEN VAN HET TORENKRUIS OP DE SPITS
DOOR JAN VAN BROEKHOVEN EN EEN COLLEGA, 1978,
COLLECTIE JOSÉ VAN BROEKHOVEN-WAARMA

Indien het Museum De Looierij belangstelling voor het torenkruis heeft, kan het op korte termijn formeel aan haar overgedragen worden.

Die overdracht heeft inmiddels plaatsgevonden het kruis heeft een eigen plek gekregen in een tijdelijke opstelling van museum De Looierij.

Maar er was nog een verrassende ontwikkeling. Een ontmoeting met Bart van Kerkhof van de winkel BART, die langs een andere lijn ook een kleinzoon van Willem van Kerkhof de smid bleek te zijn, bracht mij in contact met José van Broekhoven-Waarma. Zij is de echtgenote van Jan van Broekhoven, de laatste restaurateur van het huidige torenkruis op de Oude Kerk. Naast informatie heeft zij mij ook tal van foto's voor dit artikel ter beschikking gesteld.

Van generatie op generatie op generatie

Het zal niet voor iedereen bekend zijn, maar de naam van Jan van Broekhoven is ook verbonden aan de zonnevogel, die sinds 25 september 2019 op het middeneiland van de rotonde Middellaan-Westerlaan staat. Een zeer geraffineerd en sierlijk vormgegeven kunstobject met in de staart een zonnwijzer. Een siervogel, die aan iedere weggebruiker, die Dongen binnenkomt of verlaat een hartelijke begroeting dan wel een laatste groet brengt. Het 5,5 meter hoge beeld met een breedte van 2 meter is voor zijn plaatsing aan de 'poort' van Dongen volledig opgeknapt door Jeroen van Broekhoven, een zoon van Jan. 's Avonds wordt de kunstvogel in de schijnwerpers gezet.

Toch heel bijzonder dat diverse generaties uit dezelfde familie hun ambachtelijke kunst ten dienste van de Dongense gemeenschap hebben gesteld.

*ORIGINELE 15E EEUWSE TORENKRUIS IN TIJDELIJKE OPSTELLING VAN MUSEUM DE LOOIERIJ, 2023, COLLECTIE MUSEUM DE LOOIERIJ.
FOTO: PIET WILLEMSE*

Eindnoten:

1. 19070700 tekening Torenkruis, via Ranko Hamelinck, 2023
2. Correspondentie Gemeente Dongen met Stedelijk Museum Breda, 21 juli 1908
3. Correspondentie Gemeente Dongen met Stedelijk Museum Breda, 19 november 1908
4. Delpher, zoekwoorden torenkruis & Dongen, 1930: Perikelen rond landelijke, provinciale en lokale subsidies voor kruis, toren en kerk.
5. Correspondentie Gemeente Dongen met Stedelijk Museum Breda, 2 oktober 1930
6. Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche Courant, 01-12-1930 meldt dat dhr. C. Schellekens jr. door Ir. Cuypers uit Roermond is belast met het dagelijkse toezicht.
7. Correspondentie Gemeente Dongen met Stedelijk Museum Breda, 7 november 1930
8. Correspondentie Gemeente Dongen met Stedelijk Museum Breda, 14 november 1930
9. Correspondentie Gemeente Dongen met Stedelijk Museum Breda, 18 november 1930
10. Statisch Archief gemeente Dongen, bestek 472, dossier 1161 I.
11. Hervormde Kerk zonder kruis, krant onbekend, 2 april 1977
12. Mailwisseling Museum met Hans Sprangers, 1 september 2023

*DE ZONNEVOGEL IN VOLLE GLORIE OP HET MIDDENEILAND VAN
DE ROTONDE KRUISING MIDDELLAAN – WESTERLAAN, 2024,
FOTO: PIET WILLEMSE*

JAN VAN BROEKHOVEN EN ZOON JEROEN BIJ GERESTAUREERDE ZONNEVOGEL, COLLECTIE JOSÉ VAN BROEKHOVEN-WAARMA